

KONSTANTINAS ANDRIJAUSKAS

Vilniaus universitetas, TSPMI

DABARTINIO IRANO GEOPOLITINIS KODAS: SANTYKIŲ SU GLOBALIAIS IR REGIONINIAIS GALIOS CENTRAIS LYGINAMOJI ANALIZĖ

Geopolitical Code of Contemporary Iran: Comparative Analysis
of Relations with Global and Regional Centres of Power

SUMMARY

The second in the series, this article continues the research of problems concerning the geostrategic situation of contemporary Islamic Republic of Iran. It is dedicated to the interaction of Iran's geopolitical code with the most important contemporary global (US, Russia, China, principal EU states) and Middle Eastern centres of power. The article not only many-sidedly deals with peculiarities of Iran's geopolitical configuration and its perspectives of becoming a regional or even global hegemon, but as well offers concrete insights allowing to assess objectively the local, regional and global context of dynamically changing geopolitical influences. The author also prompts to take a close look at geopolitical codes of principal actors of global politics precisely through the national interests of Iran and other states concerned, which reveals often ulterior motives of their actions in international arena.

SANTRAUKA

Dabartinės Irano Islamo Respublikos geostrateginės padėties problemų tyrimą tęsiantis antrasis ciklo straipsnis skirtas šios šalies geopolitinio kodo sąveikai su svarbiausiais šiandieniniais globaliais (JAV, Rusija, Kinija, Europos Sąjungos didžiosios valstybės) bei Vidurio Rytų regiono galios centrais. Straipsnyje ne tik įvairiais aspektais gvildenami Irano geopolitinės konfigūracijos ypatumai bei jo tapimo regioniniu ar net globaliuoju hegemonu galimybės, bet ir pateikiamos konkrečios išvalgos, leidžiančios objektyviau

RAKTAŽODŽIAI: Iranas, Vidurio Rytai, geopolitinis kodas, islamo civilizacinė erdvė, globalios galios centrai.
KEY WORDS: Iran, Middle East, geopolitical code, Islamic civilizational space, centres of global power.

įvertinti šios šalies lokalinį, regioninį ir pasaulinį dinamiškai besikeičiantį geopolitinių įtakų kontekstą. Autorius taip pat skatina įdėmiau pažvelgti į svarbiausių globalios politikos veikėjų geopolitinius kodus būtent per Irano ir į tyrimo lauką pakliuvusių šalių nacionalinių interesų prizmę, atskleidžiančią dažnai užslėptus jų veiksmų tarptautinėje arenoje motyvus.

IRANO IR DIDŽIŲJŲ PASAULIO GALIOS CENTRŲ GEOPOLITINIŲ KODŲ SANTYKIS

Irano vieta pasaulinėje geopolitinėje sistemoje turi būti nagrinėjama jo santykių su globaliąja strategija turinčiomis valstybėmis aspektu. Jau pati šalies teritorinė priklausomybė Vidurio Rytams smarkiai išplečia jos patiriamų ir skleidžiamų įtakų konfigūraciją. Pabrėžtina, kad šiame regione, pagrįstai vadinamame žmonijos lopšiu, susipina daugybės didingų civilizacijų palikimas, iš kurių pirmiausia reikėtų išskirti ryškiausią žymę palikusias persišką, arabišką bei bendrąją islamišką kultūrinės sferas.¹⁶ Sugėbėjimas konsoliduoti šias civilizacines tradicijas ir su jomis susijusias tapatybines tendencijas laikytinas labai svarbia regioninio, jei ne globalaus hegemono iškilimo sąlyga. Kita vertus, Vidurio Rytai dėl savo energetinių išteklių gausos bei Vakaruose skatinamos terorizmo prieglobsčio reputacijos yra svarbūs kone kiekvienai pasaulio valstybei. Galingiausių iš jų geopolitinių kodų lyginimas su iraniškuoju, manoma, leis ne tik geriau suvokti esminius Teherano elgesio aspektus, bet ir viso regiono problematiką.

Šią analizę pradėsime nuo ypatingus geopolitinius interesus Vidurio Rytuose demonstruojančios JAV, kuri dar šaltojo karo metu čia siekė susilpninti savo pagrindinio ideologinio oponento SSRS įtaką. Iki revoliucijos būtent Iranas kartu su Izraeliu sudarė svarbiausią atramą Vašingtono regioninėje politikoje. 1979 m.

lūžis ir netrukus po jo sekę įvykiai (Irako–Irano karas, SSRS įsiveržimas į Afganistaną), jau nekalbant apie pigios energetinių išteklių alternatyvos paieškas, privertė supervalstybę skirti ypatingą dėmesį šiam Žemės rutulio taškui. 1981 m. prezidentas Jimmy'is Carteris paskelbė doktriną, kurioje buvo teigiama, kad JAV priešinsis, jei reikės ir karinėmis priemonėmis, bet kokiems „išorės jėgos“ bandymams kontroliuoti Persijos įlanką. Ronaldas Reaganas savo ruožtu ne tik visapusiškai palaikė, bet ir išplėtė pirmtako doktriną, numatydamas galimą JAV įsikišimą destabilizuojančių vidaus (t.y. lokalinės, regioninės) priežasčių atveju.¹⁷ Dabar yra akivaizdu, kad tolesnė supervalstybės statusą bandančios išsaugoti šalies politika regione kone absoliučiai rėmėsi šiais savo strateginius interesus atspindinčiais pareiškimais.

Kita vertus, paskutinysis „karas su Iraku iš tikrųjų parodė, kad JAV regione atsisako tradicinės galios pusiausvyros palaikymo politikos.“¹⁸ Iš tiesų Vašingtonas siekė galutinai įsitvirtinti Vidurio Rytuose, naudodamasis svarbiausia ideologinio savo veiksmų pateisinimo priemone – *antiteroristine kampanija*. Šiuo požiūriu regione tradiciškai remtasi galingu bei JAV gausiai finansiniais bei diplomatiniais būdais remiamu sąjungininku – Izraeliu. Iranas su savo panislamistinėmis ambicijomis tokioje

geostrateginėje *schemeje* *tapo* *vienu* *svarbiausių* *oponuojančių* *galios* *centrų*, su kurio *augančia* *įtaka* *tenka* *skaitytis* *visiems*, *turintiems* *regioninių* *geopolitinių* *interesų*. Tokiu būdu esminiu strateginiu JAV uždaviniu tapo Teherano galios bei revoliucinės ideologijos įtakos mažinimas. Vašingtone galiausiai įtikėta, jog tai gali būti iš esmės įgyvendinta tik pakeitus antiamerikietišką dabartinio Irano režimą sau palankiu, taip sugrąžinant revoliucijos metu prarastą pajėgų sąjungininką. Natūralu, kad Islamo Respublikos branduolinės programos stabdymas tokioje neaiškioje tarpusavio santykių padėtyje yra prioritetinga dabartinio JAV politinio elito problema.

Irano ir jo skleidžiamos specifinės panislamistinės ideologijos įtaką Vašingtonas siekia mažinti įvairiais būdais. Viena pagrindinių priemonių yra tarptautinė izoliacija ir ekonominės sankcijos. Dar įkaitų krizės metu JAV panaudojo prieš Teheraną vieną galingiausių savo ginklų – totalinį finansinį spaudimą. Revoliucinės valstybės sąskaitų iššaldymas (apie 14 milijardų JAV dolerių) neturėjo analogų istorijoje.¹⁹ Iranas savo ruožtu ne be pagrindo apkaltino Vašingtoną ir jo sąjungininkus tuo, kad embargas prieštarauja tarptautinei teisei.²⁰ Čia vertėtų priminti ir įmantrius Irano diplomatinės kovos viršūnes, pvz., kai kaltė dėl 2005 m. gruodžio 6 d. Teherane įvykusios karinių pajėgų transporto lėktuvo katastrofos, pareikalavusios mažiausiai 116 aukų, oficialios Irano valdžios taipogi buvo verčiama Vašingtono inicijuotoms sankcijoms, kurios, be visa ko, trukdė nuosekliai įgyvendinti numatytas įvairias technologinės modernizacijos programas. Tai buvo akivaizdus abiejų valstybių propa-

gandinio karo pavyzdys. Vašingtonas siekė kuo labiau izoliuoti Iraną nuo gamtinių išteklių gavybos ar transportavimo. Šiuo požiūriu Baku–Tbilisio–Džeichano naftotiekio projektas yra skirtas ne tik Maskvos keliamoms energetinėms grėsmėms atremti. Izoliacijos sąvoka tinka ir islamo civilizacinės erdvės sunitiškoje dalyje aktyviai JAV bei jos remiamų režimų skatinamu požiūriu, jog specifinis Irano reislamizacijos projektas tėra panšiitinis, t.y. negalintis pretenduoti į visų musulmonų konsolidaciją ir net jai prieštaraujantis.

Kita esminė Vašingtono poveikio priemonė yra sistemingas, kruopščiai koordinuojamas diplomatinis bei ekonominis spaudimas Irano kaimynams bandant suformuoti aplink jį teritorinę apsuptį, ieškant analogijų su šaltuoju karu vaizdžiai vadinamą „mažuoju anakondos žiedu“. Šiuo požiūriu svarbiomis JAV pergalemis galima laikyti Izraelio strateginį bendradarbiavimą su Turkija bei panašius projektus Indijos atveju. Kita vertus, tik gilėjantys neramumai Afganistane ir Irake bei posovietinių musulmoniškųjų respublikų periodiškai išreikšiamos abejonės dėl JAV pajėgų bazių jų teritorijoje atveria svarbius plyšius Vašingtono Vidurio Rytų strategijoje. Akivaizdu, jog esmine problema JAV šiuo požiūriu tampa Rusija, kurios lyderiai puikiai suvokia strateginės partnerystės su Iranu svarbą. Dėl Maskvos pagalbos gaminant iranietiškus branduolinius ginklus nuoširdumo dar galima abejoti, tačiau JAV yra priešiška ir tam, kad rusai aktyviai padeda Teheranui plėtoti kosmoso strategiją: kuriamas naujasis komunikacijų palydovas bus pajėgus stebėti visą Žemės rutulį.²¹

Teheranas dar sprendžiant 1979–1981 m. įkauptą krizę mainais už JAV ambasadoje įkalintus 52 amerikiečius pareikalavo iš šios supervalstybės išsipareigoti nesikišti į Irano vidaus reikalus.²² Vis dėlto Vašingtonas dėl natūralių geopolitinių priežasčių niekada neatsisakys to daryti. Tiesą sakant, Iranas teoriškai galėtų tapti JAV sąjungininku dėl to, kad šalyje pastebimi tam tikri tęstiniai demokratiniai procesai, didžioji dalis visuomenės laikosi gana nuosaikių pažiūrų, o politinis elitas yra priešiškas apokaliptiniam sunitų fundamentalizmui, t.y. bent nominaliai pagrindiniam amerikiečių priešui tarptautinėje arenoje. Tačiau dėl kai kurių esminių abiejų veikėjų geopolitinių interesų, tokių kaip Palestinos klausimas, susikirtimo bei jau pačią valstybinę tapatybę liečiančios istorinės patirties, t.y. vis dar gajaus Vašingtono remiamų šacho bei Husseino destruktivių veiksmų bei ilgalaikio ekonominio spaudimo prisiminimo Irane, įkauptą krizės bei po to sekusios vadinamosios Irano-Kontrų aferos kontekste patirtos gėdos JAV, šių šalių greito sutartėjimo perspektyvos yra itin miglotos. Priešingai, *tokiomis aplinkybėmis labiau įtikinama atrodo Teherano geopolitinė gravitacija strateginių aljansų su Kinija, Indija bei, žinoma, Rusija, kryptimi.*

Rusija, perėmusi SSRS tarptautines ambicijas, buvo ir liko kitas svarbus išorinis veikėjas regione. Siekiant suvokti jos nacionalinių interesų vaidmenį Iranui, verta atkreipti dėmesį į dabartines Maskvos geopolitines nuostatas bene geriausiai išreiškiančio politologo Aleksandro Dugino idėjas. Pasak jo, norint Euraziją išlaikyti politiškai savarankišką ir įveikti *Jūrinių pasaulį* (JAV ir jų sąjun-

gininkes), vienas svarbiausių Rusijos uždavinių yra sudaryti strateginį aljansą su Iranu, kuris tokiu atveju galėtų išigalėti Vidurio Rytuose, o tai kartu su kitų palankių valstybių (Vokietija, Indija bei Japonija) dominuojančios padėties išskojimu savo regionuose leistų pagaliau vieningai mesti deramą iššūkį Vašingtonui.²³ Pabrėžtina, jog šioje ambicingoje geostrateginėje schemoje specifinį panislamizmą propaguojančiam Iranui tenka labai prieštaringas vaidmuo.

Pastaruoju metu Rusija yra neabejotinai svarbiausia Teherano branduolinio potencialo didinimo pagalbininkė. Atrodytų, kad tai Maskvai leistų išlaikyti šioje valstybėje svarbią atsvarą JAV įtakai regione kartu didinant savo galimybes atitinkamoje srityje. Kita vertus, pasak kai kurių ekspertų, mažai tikėtina, jog Kremlius iš tiesų būtų suinteresuotas naujo branduolinio veikėjo atsiradimu netoli Rusijos sienų.²⁴ Šia prasme nevertėtų pamiršti demografinės kaitos procesų Rusijoje, islamo religijos atgimimo ir panislamizmo ideologijos plitimo vadinamosiose Pavolgio autonomijose ir ypač Šiaurės Kaukaze bei nepriklausomomis šalimis tapusiose buvusios Sovietinės imperijos pietinėse respublikose. Vis dėlto ypatingas rusų ryžtas, nepaisant JAV nepasitenkinimo, aktyviai bendradarbiauti atominės energetikos srityje su viena iš „Blogio ašies“ valstybių, dar 1979 m. daugeliu atžvilgių izoliuotos iš tarptautinės aplinkos, skatina manyti, jog JAV kaltinimai šiuo atveju turi pagrindą. Amerikiečių argumentai atrodo dar labiau įtikinami atsižvelgus į papildomus veiksnius, teoriškai galinčius skatinti Rusiją padėti Iranui: 1) nuolaida siekiant neleisti Teheranui skleisti

islamizmo posovietinėje erdvėje; 2) troškimas išlaikyti karo pramonę, gynybos bei atominės energetikos panaudojimo specialistų kvalifikacijos kokybę; 3) finansiniai sumetimai.²⁵

Pagrindiniai Rusijos geopolitiniai tikslai Irano atžvilgiu, t.y. JAV įtakos mažinimas, ginklų pardavimo rinkos plėtra bei strateginio išėjimo į Persijos įlanką ir Indijos vandenyną sukūrimas, yra nuosekliai ir kryptingai įgyvendinami abiejų valstybių tarpusavio santykiuose, besiplečiančiuose penkiose pagrindinėse sferose: 1) Maskvos pagalba statant Bušero atominę elektrinę, kuriai įnirtingai priešinasi JAV; 2) konvencinių ginklų pardavimas (300 milijonų JAV dolerių vertės sandėriai pastaraisiais metais Iraną padarė trečiuoju rusų ginkluotės pirkėju po Kinijos ir Indijos); 3) transporto koridoriai (Delio, Teherano ir Maskvos bendro projekto įgyvendinimas taptų esmine Sueco kanalo alternatyva); 4) ekonominio bendradarbiavimo programa, apimanti prekybą, pramonę, mokslą, technologijas, gamtinių išteklių išgavimą, apdirbimą ir transportavimą; 5) Kaspijos jūros problemos suregulavimas.²⁶

Abiejų valstybių geopolitinių kodų koherentiškumą galima paaiškinti ne tik bendro priešo/konkurento (JAV) aspektu, bet ir tuo, kad Iranas ir Rusija daugeliu atvejų turi panašią poziciją dėl pagrindinių regioninio saugumo klausimų (Kalnų Karabachas, Tadžikistanas).²⁷ Šiuo požiūriu, iš esmės suregulavus Bosnijos problemą, bene didžiausiu dviejų valstybių galimų nesutarimų šaltiniu likusi Čėčėnija yra dažniausiai užmirštama Teherano politikų diskurse. Kai kurie mokslininkai atkreipia dėmesį, jog abiejų šalių suartėjimas gali būti nulēm-

tas netgi tokių su geoistorija susijusių dalykų kaip panaši izoliacijos tarptautinėje arenoje patirtis. Apibendrinant galima teigti, jog santykiai su Iranu yra bene geriausias Rusijos siekio efektyviai ir kryptingai vykdyti visiškai nepriklausomą, savo geopolitinius interesus atitinkančią užsienio politiką pavyzdys. Kita vertus, negalima paneigti, kad galimas ginkluotas konfliktas tarp Vašingtono ir Teherano būtų net dar naudingesnis Maskvai (naujas plyšys amerikiečių Vidurio Rytų strategijoje, iranietiško įtakos vadinamajame „Artimajame užsienyje“ sustabdymas bei, žinoma, naftos bei gamtinių dujų kainų augimas) nei aktyvus bendradarbiavimas su pastaruoju. Reikia tikėtis, jog abiejų suinteresuotų šalių užsienio politikos vykdytojais suvokia šią Rusijos interesų ypatybę.

Itin svarbūs bei turintys didžiules ateities perspektyvas yra Irano ir daugelio požiūriu naujai gimstančios supervalstybės Kinijos santykiai. Pabrėžtina, kad pastarosios situacija globalaus įtakos sferų pasidalijimo dinamikos kontekste ilgai buvo panaši į iranietiškąją, t.y. Vašingtono nuosekliai vykdyta Teherano apsupties strategija ir geopolitinė Pekino izoliacija gali būti suprantamos kaip dvi to paties medalio pusės. Ši bendra geoistorinė patirtis yra svarbi prielaida tam, kad jau prieš kelis dešimtmečius susiklostę ganėtinai šilti Kinijos ir Irano tarpusavio santykiai ateityje bus dar glaudesni ir teikiantys abiem partneriams didžiules perspektyvas plečiant savo įtaką tiek regioniniu, tiek ir globaliuoju lygmeniu. Turint omenyje sparčiai augančią Kinijos ekonominę ir politinę galią pasaulyje bei nuolat didėjančius energetinius poreikius, Pekinas gali tapti svar-

biausiu pagalbininku Iranui brendant iš tarptautinės izoliacijos ir plėtojant savo ekonominį potencialą. Tad nėra keista, jog net brutalūs Rytų Azijos milžinės veiksmai islamistinės opozicijos Sindziange atžvilgiu yra dažnai nustumiami į šalį abiejų valstybių tarpusavio dialoge. Pabrėžtina, kad Kinija jau yra tapusi didžiausia Irano prekybos partnere (15% eksporto ir 14,2% importo 2007 m.). Kita vertus, abi šias valstybes dar labiau jungia pragmatiški, atsargūs santykiai su Rusija.

Tikėtina, kad JAV ir didžiųjų kontinentinių Europos Sąjungos valstybių (pirmiausia Prancūzijos ir Vokietijos) tarpusavio santykių atšalimo sąlygomis galima laukti dar glaudesnių jų ekonominių, politinių, kultūrinių ryšių su Iranu, ypač turint omenyje tai, kad būtent šios dvi šalys yra svarbiausios Teherano prekybos partnerės Europoje. Nevertėtų užmiršti, kad šiam bendradarbiavimui iki šiol trukdo Irano savo laiku inicijuotos teroristinės baudžiamosios akcijos, tokios kaip Shapouro Bakhtiaro, kuris buvo vie-

nas pagrindinių opozicijos Islamo Respublikai atstovų, nužudymas Paryžiuje (1991 m. rugpjūtis) ar Irano kurdų lyderių skerdynės Berlyne.²⁸ Šiandieninis europiečių entuziazmas dėl naujojo JAV prezidento išrinkimo paveikto vertybinių užsienio politikos tikslų tarpusavio suartėjimo galimybės turėtų būti atsargus, kadangi toks pokytis jokia būdu nereiškia šios šalies esminių nacionalinių interesų atsisakymo. Didžiosios Britanijos laikysena Teherano atveju, kaip ir apskritai Vidurio Rytų regiono požiūriu, nuo pat 1956 m. Sueco krizės laikų, ir ypač šaliai vadovavus Tony Blairui, palanki JAV, atrodytų, ir toliau neturėtų žymiai keistis. Pabrėžtina, kad britų visuomenė bei politinis elitas vis dar slogiai prisimena išpuolį prieš garsų indų kilmės rašytoją Salmaną Rushdie'į, kurio mirties už neigiamą pranašo Muhammodo vaizdavimą jo žymiausioje knygoje *Šėtoniškos eilės (The Satanic Verses)* pareikalavo dar Khomeinis, istoriją, panašiai kaip amerikiečiai neužmiršta ilgalaikių Irano įkaitų krizės padarinių.

IRANO IR SVARBIAUSIŲ VIDURIO RYTŲ REGIONO VALSTYBIŲ GEOPOLITINIŲ KODŲ SANTYKIS

Su ne mažiau komplikuotais geopolitinių kodų santykiais Iranas susiduria formuodamas savo regioninę strategiją. Islamo respublikos santykiai su arabų valstybėmis nuolat buvo įtempti ir tai lemia ne tik iraniškojo panislamizmo ir panarabizmo ideologinių nuostatų bei ambicijų skirtumų pasekmės, bet ir daugybės kitų amžiais susiklosčiusių religinių, kultūrinių, teritorinių ir kitokių veiksnių įtaka. Iraką dėl akivaizdžių, anksčiau aptartų priešasčių išskyrus iš

bendrojo Arabų Lygos narių konteksto, pastebimas nevienodo pobūdžio (intensyvumo) Irano sąveikos su kaimyninėmis šalimis spektras. Taip bene labiausiai priešiška Teheranui yra laikoma Saudo Arabija (kovos dėl dominavimo Persijos įlankoje ir Vidurio Rytuose bei palankumo JAV veiksniai). Panašios priežastys lemia Irano oponavimą ir nuolatos konformizmu bei nesugebėjimu ginti islamiškos civilizacinės erdvės interesų kaltinamam Egiptui – didžiausiai, il-

gą laiką panarabistinę bei antisionistinę avangardą atstovavusiai valstybei. Kairo bendradarbiavimas su Izraeliu bei JAV, islamistų grupių spauda, pabėgusio šacho priėmimas bei, žinoma, pretenzijos dominuoti Vidurio Rytuose yra akivaizdūs Irano įtakos stabdymo rodikliai.²⁹ Tiesą sakant, 1978 m. Camp Davido susitarimas tarp Anwaro Sadato valdomo Egipto ir Izraelio, gėdingas ne tik daugeliui arabų, bet ir musulmonų, žymėjo smarkiai diskredituotos Gamalio Abdel Nassero panarabistinės sekuliarios plėtros vizijos griūtį panislamistinės religinės alternatyvos naudai. Šiitinei pastarosios tendencijos apraiškai netrukus laimėjus Irane, *buvo pakloti pamatai lemiamam konfliktui tarp dviejų islamo civilizacinio pasaulio gyvavimo ir vienijimosi koncepcijų, kuriame paskutinysis galingas sekuliarus panarabizmo projektas, atstovaujamas Saddamo Husseino, ilgainiui pasirodė nesąs pakankamai gyvybingas.*

Saudo Arabija yra kita tiek į arabų, tiek į islamo pasaulio lyderius pretenduojanti valstybė. Nuo XX a. 3 dešimtmečio didžiąją Arabijos pusiasalio dalį užimanti absoliutinė monarchija su tam tikrais teokratiniais elementais yra valdoma tradicionalistinio Saudų klanu, į valdžią atėjusio sudarius įdomias sąjungas su ypatingai fundamentalistine vahabitų (*wahhabi*) sunitų islamo pakraipa šalies viduje ir Vakarų galiomis (britais ir amerikiečiais) jos išorėje. Saudo Arabija, bene labiausiai primenanti orientalistinę (visų pirma Edwardo W. Saido nurodoma prasme) tradicinės rytų despotijos įvaizdį, gana paradoksaliai atsidūrė tų JAV sąjungininkų tarpe, *kuriems taip garsiai visur deklaruojami demokratizacijos reikalavimai itin retai taikomi.* Pa-

našiai kaip ir prezidento Hosni Mubarako valdomas dabartinis Egiptas, ši korumpuota monarchija, vargiai turinti kokių nors nuoširdžių ryšių su islamą išpažįstančia visuomene, padedant amerikiečiams sukūrė išpūdingą ekonominę bei karinę galią, specifiniu šios šalies atveju dar labiau didinamą pasakiškų naftos turtų bei šventųjų miestų (Meka ir Medina) kontrole.

Dabartinio Irano valdantiesiems, kaip ir daugeliui kitų islamistų, neišskiriant ir sunitų, Saudų Arabijos režimas simbolizuoja vidinę ideologinę iššūkį, bene ekstremaliausią tikinčiųjų pagedimo formą, būdingą daugybei islamo civilizacinės erdvės monarchijų (Marokas, Tunisas, Jordanija, dauguma kitų Arabijos pusiasalio valstybių ir t.t.). Geopolitinė bei geoekonominė kova dėl išteklių, transporto kelių bei ginčytinų Persijos įlankos teritorijų tik sustiprino šią daugialypę konkurenciją, atvirai pasireiškusią „žemė-žemė“ sistemos raketų ginklavimosi lenktynėmis.³⁰ Nuosekliai regione auganti amerikiečių ir juos remiančių vietinių režimų diskreditacija, didžiulis korumpuoto Saudų režimo priklausymas nuo naftos kainų ir represijų, mažas gyventojų skaičius, kurių didelė dalis yra šiitai, smunkanti įtaka tiek Palestinoje, tiek ir visame islamo pasaulyje kelia didelių abejonių dėl šios šalies galimybės ateityje prilygti kaimyniniam Iranui.

Kita vertus, Teheranui neblogai sekasi surasti sąjungininkų arabų sunitų pasaulyje. Tarp valstybių svarbiausia (jei ne vienintele) iš jų nurodoma Sirija. Reikia priminti, kad ši dabar plotu nedidelė šalis yra vienas seniausių civilizacijos centrų, todėl jos kultūrinė energetika bei pozicija Vidurio Rytų regione išlieka itin

svarbi. Iš tiesų būtent Sirija, *priešingai nei kiti Arabų Lygos nariai, Irako–Irano karo metu parėmė revoliucinį Teherano režimą*. Geopolitiniai interesai ir šiuo atveju buvo svarbesni už Damasko politinės sistemos panašumo su bagdadiškąja nulemtus sentimentus (bendrosios abiejų režimų ištakos panarabistinėje *Baath* partijoje). Irano bendradarbiavimas su sirais įgavo naują pagreitį paskutinių regiono aktualijų, tokių kaip Irako okupacija (nuo 2003 m.) ir 2006 bei 2008–2009 m. atitinkamai Hezbollah bei Hamas karai su Izraeliu, sąlygomis. Jeigu jau apžvelgti Teherano paramos Libano šiitams aspektai laikytini natūraliais, tai pastarosios organizacijos atvejis vertas didesnio dėmesio.

Hamas buvo įkurta kaip Musulmonų brolijos, uždraustos gimtajame Egipte bei daugelyje kitų autoritarinių islamo civilizacinės erdvės valstybių dėl savo propaguojamo progresyvaus pobūdžio sunitų islamizmo, atšaka Izraelio okupuotai Palestinei. Nuosekliai auganti šiitinio Irano finansinių srautų įtaka Vakarų Krate ir ypač Hamas kontroliuojamame Gazos Ruože korumpuoto Saudo Arabijos ar konformistinių Egipto bei Jordanijos režimų sąskaita leidžia prabilti apie itin svarbių specifinio Khomeinio panislamizmo laimėjimų galimybę. Kita vertus, šie pasiekimai tuo pat metu yra faktiškai nubraukiami tradicinėje sunitų ir šiitų konflikto zonoje – Irake.

Irako teritorijoje sunitų arabų yra mažiau negu šiitų, be atskirų Bagdado ir Basros rajonų susitelkusių daugiausia aplink šventuosius savo miestus: Kerbelą, Kūfą, Nadžafą ir Samarą. Nepaisant to, būtent sunitai valdė jau nepriklausomą valstybę represijų prieš etnokonfesi-

nes mažumas (kurdus ir arabus šiitus) bei augančios konkurencijos su kaimyniniu Iranu sąlygomis. Siekdamas dominuoti Persijos įlankoje ir Vidurio Rytuose apskritai, Saddamas Husseinas norėjo visų pirma apriboti grėsmingai plintančią Khomeinio ir jo skleidžiamo specifinio panislamizmo įtaką. Pabrėžtina, kad nors kitos arabų valstybės ir bijojo islamo revoliucijos eksporto bei parėmė Irako intervenciją į Iraną (išskyrus minėtąją Siriją), vis dėlto jos niekada nesiekė sunkiai prognozuojamo Husseinio „apsaugos“. Ilgainiui diktatoriaus valdomas Irakas arabų valstybių *pradėtas vertinti kaip ne mažiau pavojingas už Khomeinio režimą*. Šie nuogastavimai pasitvirtino 1990 m. Husseinui išiveržus į Kuveitą (beprecedentis įvykis arabų valstybių tarpusavio santykių istorijoje).

Po diktatoriaus nuvertimo 2003 m. padėtis Irake radikaliai pasikeitė, kadangi šalis *pasinėrė į karo sukeltą chaosą ir religinės, politinės bei kultūrinės dezintegracijos procesus, kurių tolesnės raidos scenarijus bei pasekmes šiam regionui dar sunku vienareikšmiškai prognozuoti*. Irakas, kuriame dislokuota JAV ir jų sąjungininkų kariuomenė, Vašingtonui turėjo atlikti nepaprastai svarbaus geopolitinio placdarmo vaidmenį energetiniais ištekliais pasaulyje turtingiausiame regione vykdamas ne tik vadinamąsias antiteroristines operacijas, bet ir didinant tiesioginį spaudimą potencialioms priešininkėms, tarp jų ir Iranui. Vis dėlto brutalaus diktatoriaus, kuris amerikiečių anksčiau buvo aktyviai remiamas ir ginkluojamas, nuvertimas; daugybę juridinių abejonių keliantis teismo procesas, pasibaigęs Husseinio egzekucija ir daugelio požiūriu pavertęs jį naujuoju islamo kan-

kiniu; atskleistas kaltinimų masinio naikinimo ginklų gamyba nepagrįstumas; išpūdingų mastų etnokonfesinio ir net globalaus apokaliptinio (džihadžių) terorizmo išplėskimas šalyje, kur jo anksčiau praktiškai nebuvo; bei, galiausiai, pačios invazijos iššauktas tarptautinių naftos kainų augimas, be kita ko, paskatinęs staigų Rusijos ekonominės ir karinės galios atgimimą, Vašingtonui sukėlė daugybę naujų strateginių problemų neišsprendus nei vienos ankstesnės.

Ilgalaikių ekonominių sankcijų, destruktivių karų bei režimo represijų nualintas Irakas virto ne tik milžiniškus JAV finansinius išteklius ryjančiu monstru, bet ir idealiu kaimyninio Irano geopolitinių ambicijų įgyvendinimo poligonu. Šiandien galima sutikti, jog didesnis šalies stabilumas nėra pasiekiamas be Teherano, aktyviai dalyvaujančio vietinių šiitų politinėje bei, esant reikalui, karinėje ardomojoje veikloje, pagalba. Atrodytų, kad naujasis JAV prezidentas Barackas Obama jau oficialiai pripažino šį Vakarų Europos ir Rusijos analitikams seniai akivaizdų faktą, tuo pat metu kai Ahmadinejado žymiai šiltesnė retorika leidžia prabilti apie abiejų valstybių, jau beveik 30 metų neturinčių oficialių diplomatiškų santykių, suartėjimo galimybę.

Kita pastaraisiais dešimtmečiais kariniuose konfliktuose paskendusį kaimyninį šalį yra Afganistanas, Irano tradiciškai laikomas savo įtakos sferos dalimi. Tai buvo ypač ryšku Teheranui aktyviai pasipriešinus SSRS invazijai į šią valstybę (svarbiausias abiejų pusių nesutarimų šaltinis šaltojo karo metu). Netrukus po liūdnei pagarsėjusių 2001 m. rugšėjo 11-osios išpuolių JAV pradėta

invazija į Afganistaną, motyvuojant antiteroristiniais sumetimais, yra nevienareikšmė Irano saugumo atžvilgiu.³¹ Viena vertus, iraniečiai turėtų būti patenkinti sunitų fundamentalistų Talibano režimo nuvertimu, kurio natūralus rezultatas buvo tam tikras vietinių šiitų grupių (daugiausia etninių chazarų, apie 9% visų gyventojų) įtakos augimas. Vis dėlto šiuo požiūriu svarbesni atrodo Iranui neigiami puštūnų etnosu besiremiančių talibų nuvertimo aspektai: 1) pabėgėlių problema (apie milijoną, kurių dauguma nenori grįžti į Afganistaną); 2) narkotikų verslas (priešingai prognozėms, pasikeitus režimui kvaišalų srautas iš Afganistano nemažėja; Iranas vis dar išlieka daugiausia narkotikų pasienyje sulaikančia valstybe pasaulyje); 3) JAV įsivyravimas dar vienoje kaimyninėje šalyje (Iranas tapo apsuptas *nominaliai* proamerikietišku jėgų kone iš visų pusių). Tačiau, kaip ir Irako atveju, tampa akivaizdu, kad laukiami rezultatai Afganistane tradiciniais karybos būdais nebus pasiekti ir norint išspręsti šios tiek dešimtmečių kraujuojančios šalies problemas JAV ir jos sąjungininkėms teks eiti į kompromisus su sukilėliais bei ieškoti naujų, ne jėga paremtų, susikaupusių problemų sprendimo būdų, kadangi, kaip rodo istorinė britų, SSRS ir vėlesnė patirtis, visi bandymai jėga užvaldyti Afganistaną atėjusiems su ginklu rankose pasibaigė katastrofišku pralaimėjimu.

Pabrėžtina, kad Teheranas, jau nekalbant apie natūralų augančio afganų pasipriešinimo užsienio pajėgoms, kuris jau nebegali būti siejamas tik su talibais, vaidmenį, vis dar turi svarių priemonių šiai „mažosios anakondos žiedo“ gran-

džiai nutraukti. Beveik 3 milijonai kompaktiškai vakarinėse Afganistano provincijose gyvenančių, nuo likusios šalies populiacijos fenotipiniu (mongolidai), konfesiniu (šiitai) bei socioekonominiu (vargingiausi ir istoriškai didžiausia priespauda patyrę) pagrindu besiskiriančių chazarų, teigiama, yra labiau ištikimi Teheranui nei Kabului. Iš esmės tas pats taikytina ir nechazariškiems vakariniams šalies regionams, kultūrine bei ekonomine prasme artimesniems Iranui, tokiems kaip viena didžiausių šalyje Herato provincija.

Nevertėtų pamiršti ir naujų regioninių veikėjų – posovietinių vadinamosios Centrinės Azijos³² ir Kaukazo valstybių. Žlugus SSRS buvusios socialistinės imperijos pietuose atsiradusios šalys gali būti apibūdinamos *geopolitinio vakuumo* kategorija. Įtakos įtvirtinimas jose Teheranui yra esminis siekis dėl šių pagrindinių priežasčių: 1) suirus SSRS, Irano šiaurinių sienų saugumo problema toli gražu neišnyko (čia Teheranas yra suinteresuotas stabilumo ir saugumo palaikymu); 2) santykiai su šiomis valstybėmis yra vienas būdų sėkmingai išeiti iš tarptautinės izoliacijos; bei 3) efektyviai pasidalinti Kaspijos jūros gamtinius išteklius.³³ Remiantis minėtais tikslais galima išskirti šiuos Irano prioritetus nagrinėjamų valstybių atžvilgiu: politinio bendradarbiavimo stiprinimas, kooperacija Kaspijos zonos reikaluose, bendradarbiavimo transporto koridorių bei ekonomikos srityse plėtra, sėkminga sąveika sprendžiant regioninius konfliktus (pvz., Afganistane). Nevertėtų pamiršti ir nepriklausomo Azerbaidžano atsiradimo vaidmens Irano saugumui, juk šioje šalyje vietiniai azerbaidžaniečiai sudaro

didžiausią etninę mažumą (apie 24%), o kultūriškai natūralūs Baku ryšiai su Turkija gali sugražinti persams istoriškai būdingą, jų dabartiniam islamo civilizacinės erdvės suvienijimo projektui alternatyvios pantiurkistinės ekspansijos baimę.

Šiandien neabejotinai svarbiausias Irano regioninis oponentas, suprantama, yra Izraelis. Jau pats Palestinos klausimas valstybei, savo gyvavimą grindžiančiai siekiais progresyvia forma reislamizuoti musulmonų pasaulį, tampa ideologiniu pamatu. Šia prasme Izraelis yra suprantamas ne tik kaip labiausiai žeminanti Vakarų imperializmo liekana arabų ar bendrai musulmonų pasaulyje (tradicinis sekuliaraus panarabizmo ideologijos bruožas), bet ir kaip civilizacinis bei teologinis anachronizmas (religiniai islamistų bei fundamentalistų sąjūdžiai). Pastarosios tendencijos apraiškas galima išvelgti pasaulinę bendruomenę periodiškai sukrečiančiuose oficialios Irano valdžios pasisakymuose žydų valstybės atžvilgiu, kartais itin radikaliuose (pvz., Holokausto neigimas). Šis aspektas taipogi paaikškina ilgalaikę Teherano paramą iš esmės sekuliarių Palestinos nacionalistų (velionio Yasse-ro Arafato ir jo Fatah organizacijos) tikslui bei ypač dabartinių glaudų bendradarbiavimą su sunitų islamistiniu Hamas, nuo pat Pirmosios Intifados (1987–1993 m.) įrodinėjančiu gerokai didesnę pasišventimą ir efektyvumą kovoje su okupacinėmis pajėgomis.

Įdomu tai, kad tam tikrais momentais galima atrasti Izraelio ir Irano suartėjimo požymių bendrų priešų (Irako bei kitų arabų šalių) atžvilgiu. Taip pirmaisiais sionistų įkurtos valstybės gyvavimo metais prižiūrint amerikiečiams

buvo sudarytas gana patvarus tarpusavio aljansas, Teheranui priglaudus iš Irako bėgusius žydus, 1950 m. jam pripažinus Izraelį, o vėliau šiuos ryšius sustiprinus prekybos susitarimais bei apsisikeitimais karinės žvalgybos duomenimis, savo laiku kiek ironiškai padėjusiems Khomeiniui pasipriešinti okupaciniams Husseino pajėgoms.³⁴ Kita vertus, akivaizdus pastarojo veikėjo susilpnėjimas sugražino ideologiškai natūralią antisionistinę Irano užsienio politikos liniją, anksčiau nustelbtą praktinės būtinybės, privertusios abi valstybes slaptai bendradarbiauti tuo pat metu oficialiai deklaruojant priešišumą viena kitos atžvilgiu. Dabartinė tiriamo regiono įtakos sferų pasidalijimo dinamika leidžia teigti, kad šis konfliktas taps dar aštresnis.

Turkija, kaip ir Iranas, yra galinga Vidurio Rytų veikėja, nepriklausanti arabų pasauliui. Vis dėlto tradicinė proamerikietiška Ankaros politikos linija ir aktyvi pantiurkistinės ideologijos sklaida musulmoniškose SSRS griuvėsiuose įkurtose valstybėse lemia įtemptus santykius su Teheranu. Pastarasis yra ypač nepatenkintas dabartiniu Turkijos, atnaujinusios tam tikras pretenzijas į Irako Kurdistaną (naftos ir dujų ištekliai), dalyvavimu antiteroristinėje JAV operacijoje bei po to sekusiais šio *de facto* suverenaus regiono antpuoliais. Apibendrinant, tarpusavio santykius aštrina šie veiksniai: 1) esminiai nesutarimai kurdų atžvilgiu; 2) proazerbaidžanietiška Turkijos laikysena ginčo su Iranu požiūriu; 3) konkurencija dėl geoekonominio tilto tarp Vidurio Rytų ir Europos; 4) sekuliarus, Vakarams nuolaidžiaujančio pantiurkizmo ir persų šiitų pagrindu

kuriama panislamizmo tarpusavio ideologinis konfliktas. Kita vertus, abi valstybės yra neabejotinai suinteresuotos glaudesniu ekonominiu bendradarbiavimu. Manoma, jog Iranas skiria didelį dėmesį Turkijos, kaip islamiškojo „Trojos arklio“, galimam vaidmeniui NATO, o galbūt ateityje ir Europos Sąjungoje.

Vertėtų glaustai aptarti ir Irano santykius su kai kuriomis Vidurio Rytų regiono paribio valstybėmis. Pakistano ir Indijos priešpriešos atžvilgiu Teheranas užima kultūriškai dviprasmišką, bet geopolitiškai suprantamą poziciją, palaikydamas geresnius santykius su Deliu (strateginio bendradarbiavimo bandymai, bendrų transporto, energetinių kanalų konstrukcijos planai). Tai aiškina ma tradiciškai Islamabado vidaus ir užsienio politikoje praktikuota proamerikietiška linija. Be to, Irano nepasitikėjimą skatina ir tai, kad „Pakistanas buvo pagrindinis talibų sąjungininkas su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis.“³⁵ Pabrėžtina, jog Teheranui neabejotinai naudinga jau kelis metus tebesitęsianti politinė krizė valstybėje, taipogi pretenduojančioje perimti islamo pasaulio lyderio vaidmenį ir iki šiol vienintelėje jame turinčioje branduolinę ginklą.

Taigi, komparatyvistiniu aspektu aptarus dabartinio Irano geopolitinio kodo savitumą, šalies potencialą, pagrindines geopolitinės veiklos strategijas, santykius su įvairiais pasauliniais bei regioniniais galios centrais, praktines valdančiojo elito galimybes, instrumentus šalies įtakai plėsti, galima konstatuoti, jog ši valstybė neabejotinai turi daug potencialių galių tapti regioniniu hegemonu. Šiuo požiūriu būtina geostrateginė sąlyga Tehe-

ranui yra JAV ir jos sąjungininkų vaidmens Vidurio Rytuose mažinimas bei naudingas pasaulinės galios centrų Azijoje persiskirstymas. Glaudus strateginis bendradarbiavimas su Rusija yra itin svarbus, kadangi galėtų įvairinti pleišta į Vašingtono kuriamą aljansų sistemą postsovietinėje erdvėje bei Persijos įlankoje, nekaltant jau apie ginkluotės modernizavimą ir tikėtiną masinio naikinimo ginklo išsigijimą. Panašūs santykiai turėtų būti nuosekliai plėtojami su naujomis galiomis ir kylančiais pasaulinės ekonomikos lokomotyvais laikomomis Kinija bei Indija (kurios labai suinteresuotos ne tik stipriu Iranu, bet ir jame esančiais milžiniškais energetiniais išteklių kartu išlaikant draugiškus ryšius su anti-amerikietiškais režimais (Sirija) ar juos kuriant su nearabiškaisiais (Turkija). Iš čia atsiranda galimybės griauti JAV kuriamą „mažosios anakondos žiedą“ aplink Iraną skatinant neramumus Irake, Afganistane, kitose regiono valstybėse. Šiuo atžvilgiu tikėtina, kad artimiausioje Teherano geostrateginėje praktikoje bus remiamasi jau patikrintomis priemonėmis (revoliucijos eksportas, panislamizmo ideologija, šiitų teisių gynyba, islamą išpažįstančių tautų nacionalinio išsivadavimo sąjūdžių rėmimas, suvienyto islamo pranašumų propaganda, ekonominis spaudimas). Įsivyravimas regione Iranui teoriškai būtų pirmoji ir būtina sąlyga įgyvendinti globalios galios statuso įgijimo islamo civilizacinės erdvės rėmuose pretenzijas.

Galima teigti, kad šiuo metu Iranas, turintis milžinišką istorinę tarptautinių santykių su įvairiomis šalimis patirtį, ieško lankstesnių, pamatinėms islamiš-

kosios valstybės nuostatoms neprieštarujančių tarptautinių santykių būdų, siekia daugiau taikytis bei ieškoti kompromisų nei atvirai konfliktuoti. Aki vaizdi ryšių su Izraeliu išimtis aiškinti na tuo, kad ši valstybė, priešingai nei JAV, kelia labiau ideologinį, o ne geopolitinį Irano nepasitenkinimą. Kita vertus, ir kone besąlygiškai Izraelį remiančio Vašingtono bandymų įsivyravuti regione Teheranas jau nebegali visiškai sustabdyti. Tačiau pastebima, kad palyginti su audringu Islamo revoliucijos laikotarpiu, dabartinė Irano užsienio politika nėra tokia agresyvi, teroro aktai nebetaikomi (išimtis, galbūt, yra Irakas), iš esmės sutinkama su tarptautinės teisės principais, netgi daromos nuolaidos Vašingtonui, viliantis, kad valdant naujam prezidentui agresyvi JAV politika Vidurio Rytuose taps nuosaikesnė.

Vis dėlto būtų naivu tikėtis Iraną lengvai pasiduosiant amerikiečių įtakai, ypač JAV išgyvenant gilią ekonominę krizę, beviltiškai įklimpus Afganistane bei Irake ir sparčiai stiprėjant svarbiems Teherano sąjungininkams Kinijai ir Indijai. Tokie argumentai kaip valstybėje vykstantys demokratiniai procesai ar kartų kaitos nulemtas revoliucijos kulto reikšmės mažėjimas gali būti suprantami tik kaip praktinė Irano būtinybė reformuotis (savotiška paralelė su Kinija) bei išeiti iš tarptautinės izoliacijos. Iš tiesų iki pasaulinės finansų krizės pastebimas valstybės pramonės bei technologijų sektoriaus atsigavimas reiškia, kad Iranas tampa vis mažiau priklausomas nuo energetinių išteklių eksporto, o kultūros plėtra į užsienį savo ruožtu suponuoja panislamistinių ir dažnai proper-

siškų vertybių sklaidą. Galiausiai reikia pabrėžti, kad valstybės geopolitinis kodas nėra viena tų sampratų, kurios greitai modifikuojasi keičiantis aplinkybėms,

tad siekis tapti islamo pasaulio avangardiniu vedliu tikriausiai ir toliau lydės bet kokius Irano vidaus bei užsienio politikos pokyčius.

Literatūra ir nuorodos

- ¹⁶ Bassam Tibi. *Conflict and War in the Middle East, 1967-91: Regional Dynamic and the Superpowers*. – London: The Macmillan Press Ltd., 1993, p. 41.
- ¹⁷ Žr.: *Gulf Security and the Iran-Iraq War*. Sud. Thomas Naff. – Washington, DC: National Defence University Press, 1985, XIII.
- ¹⁸ Česlovas Laurinavičius, Egidijus Motieka, Norautas Statkus. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 220.
- ¹⁹ Mahvash Alerassool. *Freezing Assets: The USA and the Most Effective Economic Sanction*. – New York: St. Martin's Press, Inc., 1993, p. 2.
- ²⁰ Mehdi Mozaffari. *Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the 'Fear of the Wave'*. – Aarhus: Department of Political Science of Aarhus University, 1999, p. 18.
- ²¹ Stephen Blank. *The Spirit of Eternal Negation: Russia's Hour on the Middle East*. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 1998, p. 22.
- ²² Jacomijn Janine Van Hof, *Commentary on the UNCITRAL Arbitration Rules: The Application by the Iran-U.S. Claims Tribunal*. – The Hague: T.M.C. Asser Instituut, 1991, p. 2.
- ²³ Александр Дугин. „Основы геополитики.“ Москва: Арктогня, 2000. <<http://arctogaia.com/public/osnovygeo/geop4-7.htm>> [Žiūrėta 2008 12 11].
- ²⁴ Steven J. Main. *The Russian Eagle & Peacock: Russo-Iranian Cooperation 1995-2005*. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 2005, p. 3–5.
- ²⁵ Stephen Blank. *The Spirit of Eternal Negation: Russia's Hour on the Middle East*. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 1998, p. 24–27.
- ²⁶ Mark A. Smith. *The Russo-Iranian Relationship*. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 2002, p. 1–5.
- ²⁷ Mark A. Smith. *Iran – New Focus of Russian Foreign Policy*. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 1995, p. 3.
- ²⁸ Mehdi Mozaffari. *Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy: President Khatami and the 'Fear of the Wave'*. – Aarhus: Department of Political Science of Aarhus University, 1999, p. 12.
- ²⁹ Philip H. Stoddard. „Egypt and the Iran-Iraq War.“ // *Gulf Security and the Iran-Iraq War*. Sud. Thomas Naff. – Washington, DC: National Defence University Press, 1985, psl. 25–58, 44.
- ³⁰ Zeev Maoz. „Regional Security in the Middle East: Past Trends, Present Realities, and Future Challenges.“ // *Regional Security in the Middle East: Past, Present, and Future*. Sud. Zeev Maoz. – London: Frank Cass & Company, Ltd, 1997, psl. 1–45, 18.
- ³¹ M. Ashimbaev. *New challenges and new geopolitics in Central Asia: after September 11*. – Almaty: KazISS under the President of RK, 2003, p. 68.
- ³² Regionui apibūdinti pasitelktas terminas yra dažniausia vartojamas buvusios SSRS geopolitiniame diskurse.
- ³³ M. Ashimbaev. *New challenges and new geopolitics in Central Asia: after September 11*. – Almaty: KazISS under the President of RK, 2003, p. 72.
- ³⁴ Peter Calvocoressi. *Pasaulio politika. 1945-2000*. – Vilnius: Briedis, 2001, p. 357–358.
- ³⁵ M. Ashimbaev. *New challenges and new geopolitics in Central Asia: after September 11*. – Almaty: KazISS under the President of RK, 2003, p. 66.